folk/ed. Derg, 2021; 27(4)-108. sayı
DOI: 10.22559/folklor.1951

Araştırma makalesi/Research article

Şenlik'in Salman Bey ve Turnatel Hanım Hikâyesi'nin Denis Bertrand'ın Anlatı İzlencesi Formülünde Okunması

Reading Şenlik's Story of Salman Bey and Turnatel Hanım in Bertrand's Narrative Curriculum Formula

Fatma Pınar Kuzu *

Öz

Anlamlandırma; söylemle görünürlük kazanan, zihindeki derin yapıların gizini barındıran, devingen yapısı olan bir anlam ağıdır. Bu yönüyle onu kullanan özneden ve onun iletişim ağına konumlanan muhataplardan izler taşır. Anlamlandırmayı merkeze alan yazınsal göstergebilim, anlatıdaki bağıntıları oluşturan dinamiklerin ontolojik oluşum sürecini incelerken bağıntıların birbirine eklemlenme durumlarını, yüzey yapıdaki etkileşimlerden yola çıkarak derin yapıdaki sosyolojik, psikolojik, felsefik, antropolojik, siyasi, tarihî gerçekliği artsüremli ve eşsüremli oluşumlarla anlatıyı oluşturan öznenin söyleminden, toplum algısını çözümlemeyi merkeze alır. Bu bağlamda, göstergebilim anlamın nasıl ve nelerden oluştuğunu

Geliş tarihi (Received): 31-07-2021 – Kabul tarihi (Accepted): 25-09-2021

* Doktora öğrencisi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.(PhD student. Ankara Yildirim Beyazit University) 195210406@ybu.edu.tr. ORCID 0000-0003-0317-5474

saptamayı amaçlar. Bu çalışmada, Âşık Şenlik'in gerçek bir olaydan ilham alarak tasnif ettiği Salman Bey ve Turnatel Hanım hikâyesini; Paris Göstergebilim ekolünün günümüz temsilcilerinden Denis Bertrand'ın göstergebilimsel anlatı çözümlemesi yöntemine göre inceledim. Anlatı izlencesi irdelenerek, bu sayede söylemi şekillendiren yüzey yapılardan başlayarak genelde Âşık Şenlik'in anlatı kimliğinin var oluş dinamiklerini, özelde toplum belleğine eklemlenen yapıları anlamak için yapılan bu çalışma, Âşık Şenlik'in söylem yapılarından biri olan bir hikâyenin dili, kavram ağı, cümle dizgesi, tip ve karakter seçimi, olay örgüsünün oluşum özellikleri, gerçek ve gerçekdışı unsurlar, gönderici ve engelleyici eyleyenlerinin paradoksal etkileşimi, yardımcı unsurların işlevi gibi somut görüngüde yer alan ögelerin oluştukları mekân, zaman, dinleyici, söylem kümesinden yola çıkarak toplumun ve anlatıcının zihinsel arka planının derin yapı katmanlarını çözümlemektedir.

Anahtar sözcükler: *halk hikâyesi, göstergebilim, D. Bertrand,* Şenlik*, Salman Bey ile Turnatel Hanım*

Abstract

Sensemaking is a network of meaning with a dynamic structure that gains visibility through discourse and contains the secret of the deep structures in the mind. In this respect, it carries traces of the subject using it and the interlocutors positioned in its communication network. While literary semiotics, which puts the meaning at the center, examines the ontological formation process of the dynamics that constitute the relations in the narrative, it centers on analyzing the perception of society. While doing this, it sets out the state of articulation of these relations with each other, based on the interactions in the surface structure, from the discourse of the subject that forms the narrative with deep sociological, psychological, philosophical, anthropological, political, historical, real and synchronic formations. In this context, semiotics aims to determine how and what the meaning consists of. In this study, we examined to analyze the story of Salman Bey and Turnatel Hanım which Aşık Şenlik classified inspired by a real event, according to the method of semiotic narrative analysis of Denis Bertrand, one of the current representatives of the Paris school Semiotics. This study is aims to understand the existence dynamics of the narrative identity of Âşık Şenlik in general, and the structures articulated in the memory of society in particular, starting from the surface structures that shape the discourse, by examining the narrative curriculum; analyzes the deep structural layers of society and the narrator's mental background. One of the discourse structures of Âşık Şenlik, a story's language, conceptual network, sentence system, type and character selection, the formation features of the plot, real and unreal elements, paradoxical interaction of sending and obstructive actors, and the function of auxiliary elements form the base of starting point for this analysis in terms of space, time, audience and discourse set.

Keywords: *folk story, Semiotics, D. Bertrand,* Şenlik*, Salman Bey and Turnatel Hanım*

Giriş

Belirlenmiş uzamlarda, belli zaman dilimlerinde, kişi ya da kişiler tarafından gerçekleştirilen, çatışma unsurlarının çevrelemesiyle oluşmuş olayların aktarıldığı dilsel yapılar olan halk anlatıları; milletlerin dünya görüşünü, tasavvurlarını, bina eden semantik işaretleri, bedii zevklerini barındıran anlatısal yapılardır. Anlatısallık, söylemdeki oluşturucu yapıyı, içeriğin yapılandırma düzlemini ve anlamın düzenleniş düzeyini belirtir (Günay, 2018: 130). Destandan romana geçiş ürünleri (Boratav, 1988: 55) olan halk hikâyeleri; nazım-nesir şeklinde kurulu (Alptekin, 1997: 22) önemli türlerdir ve özelde âşığın genelde toplumun aynası durumundadır. Bu bağlamda, Şenlik Kolu'nun kurucusu 19. yüzyıl âşıklarımızdan Çıldırlı Şenlik, halk kültürünün önemli aktarıcılarından biridir.

1. Âşık Şenlik ve hikâyeciliği

Şenlik 1267/1850'de Çıldır'ın Suhara köyünde doğar. Babası Kadir Ağa çiftçilikle uğraşan, annesi Zeliha okuma yazma bilen, zeki, bilgili bir kadındır (Aslan, 1975: 8). Şenlik, çocukluğunda bir tahsil görmemiştir ama çocukluğu o dönemde köy odalarında yaygın olarak okunan Ahmediye, Battal Gazi gibi kitapları; Hz. Ali'nin cenklerini anlatan anlatıları; çeşitli felâketler, yiğitlikler üzerine söylenmiş ağıt ve destanları dinleyerek geçmiştir (Kaya, 2013: 12-13).

14 yaşındayken avda "Kulaklar" mevkiinde uyuyakalan Şenlik'e, rüyasında âşıklık yeteneğiyle "Şenlik" mahlası verilir (Kaya, 2013: 12-13). Sevdiği kızın gelin gitmesi, Şenlik'i çok etkilemiştir. Daha sonra aynı köyden Mürvet'le evlenmiştir. Çocukları olmayınca üç yıl sonra eski sevgilisi Huri'ye benzettiği Huri ile evlenir (Kaya, 2013: 12-13).

Şenlik; şiirleriyle ve tasnif ettiği "Latif Şah", "Sevdekâr Şah ve Gülenaz Sultan", "Salman Bey ve Turnatel Hanım" adlı üç hikâyesiyle edebiyatımızda önemli bir yere sahiptir. Hikâyelerinin üçünün konusu da aşktır ve üçü de olmuş bir vakadan ilham alınarak tasnif edilmiştir. İncelediğimiz Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyesi; Ahıska'nın Penekert köyünde otuz beş yaşlarındaki Osman Ağa'nın arasının bozulduğu köylülerin onu uzaklaştırmak için bir mahkeme uydurarak köyden göndermeleri, oynanan oyunun farkına varan Osman Ağa'nın döndüğünde karısı Kamer'in kaçırıldığını görmesi üzerine adamlardan ikisini öldürmesi, karısının da öldürülmesinden sonra, Osman Ağa'nın hapse girmesiyle dostu Şenlik'in yakınlarının isteğiyle bir destan yazması, daha sonra destanın etrafında bu hikâyeyi meydana getirmesiyle oluşturulur. Osman Ağa, Salman Bey, ölen karısı Gevhar Hanım, Osman Bey'in hapisten çıktıktan sonra evlendiği karısı Melek, Turnatel Hanım olarak karşımıza çıkar (Aslan, 1975: 55).

2. Salman Bey ile Turnatel Hanım hikâyesinin yazınsal göstergebilim açısından incelenmesi

Çağdaş göstergebilimin temelleri, XX. yüzyılın başında göstergebilimi mantıkla temellendiren (Rifat, 2009: 30-34) Amerikalı Peirce ve göstergebilimi göstergelerin toplum yaşamı içindeki durumunu inceleyen bilim dalı olarak tanımlayan İsviçreli dilbilimci Saussure tarafından atılmıştır (Saussure, 1985: 18).

Yaptıkları eylemlere göre anlatı kişisini tanıma, sınıflama ve işlev alanlarını tanımlama formülleri üzerine kurulan yazınsal göstergebilimin temelleri, Greimas tarafından atılır (Günay, 2002: 60). Greimas 1966'da, anlamlı bir bütünün içerik düzlemine yüzeyden derine doğru izleyeceği yol ya da yapacağı işlemleri, bir anlatı izlencesi içinde nasıl eklemlendiğini kavramaya çalışır (Yücel, 1999: 40).

Greimas'ın çalışmalarını sistematik bir hale getiren Paris Göstergelim ekolünün günümüz temsilcilerinden Denis Bertrand, "beti, örge, çizge, eyleyenler, ulamlar" olmak üzere beş ilke ışığında anlatı izlencesinin incelenmesini önerir ve anlatının göstergebilimsel incelemesinin üç temel aşamada gerçekleştiğini söyler (Karakul, 2012: 57).

Söylemsel Yapılar	Beti	Betisel Yerdeşlikler (uzam, zaman, edenler)
	Örge	İzleksel Yerdeşlikler
Göstergesel-Anlatısal Yapılar	Çizge	Anlatısal Çizge (sözleşme, edinç, eylem,yaptırım)
	Eyleyenler	Eyleyensel Sözdizim (özne, nesne, gönderen, karşıt özne; anlatı izlenceleri, anlatı izlemleri)
Derin Yapılar	Ulamlar	Temel Anlambilim ve sözdizim (göstergebilimsel dörtgen)

2.1. Salman Bey ve Turnatel Hanım hikâyesinin üretim süreci

Düşüncenin evrensel düzeneğini simgeleyen üretici süreç, anlamlama biçimini ve edimlerin düzenlenişini verir (Günay, 2018: 147). Üretici sürecin ilk aşaması, yüzey yapının belirlenmesiyle gerçekleşir. Metnin görünen yüzünü oluşturan bu yüzey, söylemsel yapılardan oluşur.

2.1.1. Söylemsel yapılar

Söylemin oluşması sırasında ortaya çıkan bu süreç (Kıran ve E. Kıran, 2000: 131), metnin dilsel ve biçimsel boyutunu oluşturan yüzeyin oluşum sürecini barındırır. Anlatıyı oluşturan kesitlerdeki betisel ve izleksel yerdeşlikler, söylemsel yapıları oluşturur. Bertrand'a göre yerdeşlik, sözcükle değil söylem ile ilgilidir (Günay, 2018: 278).

Hikâyenin söylemini oluşturan kesitler şöyledir:

- Çin-Maçin ülkesinin Bedişhan şehrinde Alhan Vezir'in, Salman Bey adında bir oğlu vardır (Başlangıç).
- Salman Bey, 18 yaşlarındayken rüyasında derviş elinden aşk badesini içer ve âşık olur. Aynı şekilde Turnatel Hanım da aynı rüyayı görüp ona âşık olur. (Dönüşüm)
- Salman, sevdiği için yollara düşer; bir bahçede Gevher Hanım'ı görür ve aşkını itiraf eder. (Eylemler)
- İki sevgili kaçarken Çamkırçölpen, bunların yerlerini Gevher'in babasına söyler. Gevher, babasının yanına getirilir. (Eylemler)

- Salman, Bahçıvan Abuzer'in kulübesine gelir, onun kız kardeşi Selâtin'den abisinin kendini sakladığı için zindana atıldığını öğrenir. (Eylemler)
- Selâtin onu ele verir, Salman yakalanır. Celal Vezir, Salman'ın Hak aşığı olduğunu, ona zarar verirse başlarına bela geleceğini söyleyenlere karşı, Salman'a muamma hazırlar. Muammaları çözen Salman Bey sevdiğiyle memleketine döner. (Eylemler)
- Salman'ın kırk gün kırk gece düğünü olur. Celal Vezir, Salman'ı öldürmesi için Çamkırçölpen'i görevlendirince o da, Gaddar-ı Zengi ismindeki Arap'ı bu iş için görevlendirir. Zengi'nin oku, Gevher'e isabet eder, Gevher ölür. (Eylemler)
- Turnatel, Salman Bey'i bulmak için yardımcısı Eyyam Müneccim'le remil atarak sevdiğinin yurduna gelir ve çobanından olanları öğrenir. (Eylemler)
- Salman'ın her sabah Gevher'in mezarını ziyarete gittiğini öğrenen Turnatel, Gevher gibi giyinip onun karşısına çıkar. Salman, önce sevdiğinin geri geldiğini düşünür, sonrasında onun rüyasında gördüğü güzel olduğunu anlar. (Dengeleyici Öge)
- Gevher'in kırkı dolunca nikâhları kıyılan iki sevgili, birbirlerini kavuşur. (Bitiş Durumu)

2.1.1.1. Beti

Beti; üretenin iradesine bağlı olmasıyla özgür, karşıt terimlerin birleşip zıtlaşmayı oluşturmasıyla ölçülebilir, sözcenin anlam ve kavrama alanını genişletip değerini yükseltmesiyle işlevsel ve söylemseldir (Kıran ve E. Kıran, 2010: 337-338). Bertrand, anlamın ortaya çıkışının bir betiden diğerine geçişle mümkün olacağını söyler (Karakul, 2012: 59). Betiler birbirleriyle kurdukları bağıntılar aracılığıyla değer kazanır ve uzam, zaman ve eyleyenler olmak üzere çeşitli yerdeşliklerden oluşur.

2.1.1.1.1. Uzam

Uzam, bir anlatının sözdizimindeki anlatı izlencelerinin hareket alanını belirler. Eyleyenler, uzamı kendi bakış açılarına ve yaşam şartlarına göre anlamlandırırlar. Dünyayı kendine göre konumlandıran özne gerçek ya da düşsel olguları kendi değişkenlikleri içinde anlamlandırır (Günay, 2018: 15). Birçok köy ve kasabanın düğünlerinde saz çalıp türkü söyleyen, Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, Tiflis ve Revan'a kadar giderek sanatını icra eden Şenlik'in (Aslan, 1975: 70) tasnif ettiği hikâyelerde, geniş coğrafya bilgisi dikkat çeker.

Uzamlar; açık-kapalı, kapsayan-kapsanan, olumlu-olumsuz karşıtlıklar içinde verilebilir (Kalelioğlu, 2020: 107). Hatem, Bedişhan şehirleri, bahçe gibi uzamsal yerdeşliklerden anlatının çoğunlukla açık uzamda geçtiği görülür. Dinleyicisi köy yaşamının içinde olan gelenek talepçilerine Şenlik'in sunduğu uzamlar, kendi dünyalarını uzamların gizemini sunmaktadır. Mekânlar arasında iki yıl, iki ay, iki gün, bir saat gibi mesafe tasvirlerinden hareketle, uzak açık uzama gönderme yapılması, "imkânsız olağanüstü aşk" izleğini vurgulamak içindir. Uzak-yakın karşıtlığının "orası-burası" şeklinde somutlanması, imkânsızlık söylemini pekiştirmek içindir. Bazı uzamlar dönüştürücü güçtedir. Gevher'in bahçesi olayları tersine

çeviren mekân konumundadır: "Öyleyse menim pirim mana iki gün bir öğlelik yol demiş, fakat men iki sene iki aylık yol anlamışım. İşte sevgilim, işte bahçe.*"*(Kaya, 2013: 73).

Arabistan'da katillerin insanın canına nasıl kastettiği, Firengistan'da gördüğü refah, İngiliz ülkesindeki zanaatın çokluğu, Mısır'daki mahsulün bolluğu, İran'daki kısasa kısas siyaseti, İstanbul'daki ihtişam, evliya makamları, kutsal ziyaret yerleri, Ayasofya makamı, yetmiş iki milletin bulunduğu çarşılar, Batum'da Rusya çarlığının kuvveti…" gibi Turnatel'in yolculuğundaki uzamların fiziksel tasvirlerinden çok içindeki unsurlarla betimlenmesi, Şenlik'in bu uzamlardan haberdar olduğu ve uzamların Türk muhayyilesinde ne anlama geldiğini gösterir.

Turnatel'in geçtiği mekânlar, zorlu aşk yolculuğunun tanımıdır. Turnatel'in "Bir sene on dört ay gezdik il be il." diyerek belirttiği yolculuk, âdeta Salman ile Gevher'in aşklarını sorunsuz bir şekilde yaşamaları için vakit kazanmadır. Salman ve Gevher aşkı ve bu aşkın getirdiği çatışma unsurları bir ülke sınırları içinde gerçekleşmesine karşın, Turnatel'in yolculuğunda yaşadığı çatışmalar uzak-yakın uzam dengesini kurmak, şiirle ifade edilen gerçeklerin aslında Şenlik'in bilgisini göstermek için gövde gösterisidir.

2.1.1.1.2. Zaman

Zamansal yerdeşlik, anlatımsal ve sözdizimsel bileşkelerin kendisinde toplandığı söylemsel bir bileşkedir. Söylem düzleminde zamansallaşma gün, hafta, ay, mevsim adları, tarihle aracılığıyla belirginleşir (Kıran ve E. Kıran, 2000: 131).

Anlatıda; "Senin kızın, iki sene, iki ay, iki hafta, iki saat uzakta, bir kahraman delikanlıya âşık olmuş." gibi kullanımların mesafeyi anlatmada kullanılması, "ırak" vurgusu içindir. "Turnatel ikinci gün oldu ayılmadı, üçüncü gün oldu ayılmadı.", "Şehzade gün be gün saat be saat tertibini görmeye başladı." söylemlerinde olduğu gibi, ardışık zamansal yerdeşliklerin sıkça kullanıldığı görülür.

Halk hikâyeleri, gerçekçi ve olağanüstü unsurların anlatıcının düşünsel arka planına göre şekillendiği anlatılardır. "bir zaman sonra, saatin birinde, bir vakitten sonra" geçen ifadeler halk hikâyelerinin masala dönük yönünü gösterir.

Ducrot, konuşan öznenin ürettiği sözcelerde zaman ve uzamın farklı noktalarında ortaya çıktığını (Kıran ve E. Kıran, 2010: 184) söylerken aslında anlatıcının ürettiği olgularda kendini var ettiğine dikkat çeker. Hikâyedeki bazı zamansal kavramlar, dönüşümsel akışı sağlamak içindir. Anlatıcı, aşk söylemini oluştururken "aşkın büyüklüğü" izleğini vurgulamak için önce kahramanları çevreleyen zamansal, uzamsal ögelerle dönüşüm dinamizmi yakalamaya çalışır. "Gece yarısında Salman Bey rüya âleminde baktı", söylemiyle başlangıç durumundan dönüştürücü duruma geçişte bir adım gerçekleşirken "Aradan günler, haftalar geçti. İki âşık bahçede buluşup göz eyledi" ifadeleriyle hayali unsurun cisme büründüğünü görürüz. "Bütün gece at teptiler; sabahleyin bir cennet diyara yettiler", ifadesinden gece gibi karanlıklarla dolu olan şartlardan, kavuşmayı sembolize eden sabah gibi gün ışığıyla netleşen bir mekâna yolculuk yapılır. Sabah aydınlığıyla varılan mekân, cennet gibi bir diyar olarak tasvir edilir.

İki âşığın aşkları bu şekilde perçinlenirken aşk söyleminin ana öznesi Turnatel'in aşkını perçinleyen gördüğü rüya ve "Turnatel, Salman Bey'i aramak için yola çıkalı tam iki sene, iki ay, iki hafta, iki gün, bir saat geçmişti" ifadelerinden anlaşıldığına göre, Salman uğruna yolculuk boyunca çektiği sıkıntılardır. Gevher ve Salman için aşklarının olgunlaşma süresini kapsayan zaman kavramları, Turnatel için yoksunlukla şekillenen "fedakârlık" izleğini imler.

Anlatının zamansal boyutunu veren bazı ifadeler, kesitlerin birleşme noktalarını gösterir."Gaddarı Zengi güne bir gün Bedişhan şehrinin sınırına geldi" gibi Zengî için kullanılan zaman kavramları, Gevher için "bitiş"i ifade ederken onun ölümüyle ancak sevdiğine kavuşacak Turnatel için "dengeleyici" ögeyi temsil eder.

Goldenstein, anlatıdaki zamanları "dış zamanlar" ve "iç zamanlar" olarak ikiye ayırır. Dış zamanlar yazarın zamanı ve okuyucunun zamanından, iç zaman da öykü zamanı ve anlatma zamanından oluşur. Anlatı zamanı artsürel anlatma (önce geçen olayın sonra anlatılması), öncesel anlatma (sonra geçecek olayın anlatılması), eşsürel anlatma (o anda geçmekte olanın anlatılması), katımsal anlatma (şimdi ile geçmişin karıştırılması) şeklindedir (Günay, 2018: 119). "Ey Ağalar, Ey Beyler, Eziz kardaşlar, Eziz Komşular! Cümleniz hoş gelifsiniz meclisimize..." (Kaya, 2013: 40) diyerek hikâyesine başlayan anlatıcının, dinleyiciyle buluştuğu zaman dilimi "dış zaman" özelliğindedir. Öykü zamanı ve anlatma zamanından oluşan "iç zaman" dinleyenlerin bulunduğu bağlamda birleşir. Anlatılarda ansiklopedik göndergeler kullanılırken kişilerin giyimlerine, günün koşullarına uygun ifadeler (Kıran ve E.Kıran, 2000: 36) dönem hakkında ipucu barındırır:

> "Faya zer Hatayî giyinirler has/ İstifa dayreli fistanı canfes/ Hep alafıranga gezerler dal fes/ Hüsnü üryan rikab hub kamet gördüm./ Düvellerden gemi işler sağ sol/ Bütün dar boğazdan gelir geçer yol/ Farsî lügat söyler yetmiş iki dil/ Çarşı pazarında her millet gördüm."

İfadeleri dönem hakkında önemli bilgiler verir. Katımsal zaman olarak Turnatel'in hikâyenin sonunda söylediği şiirle dinleyicinin, hikâyenin başına gidip Salman Bey'den ayrı bir uzamda ve aynı zaman diliminde başka bir kurguda kendini bulması sayılabilir.

2.1.1.1.3 Eyleyenselleşme

Anlamsal ve sözdizimsel bileşkelerin değişik ögelerini kendinde toplayan söylemsel bileşkelerden (Karakul, 2012: 61) olan eyleyenselleşme, dinleyenin "tamamlama yetisi"yle değer kazanır. Anlatıcı; dinleyenlerin düşünsel temeline ve hazırbulunuşluğuna göre, dizimlediği ardışık izleklerle yaşanacak olan olayları imgeler ve dinleyiciyi sona hazırlar. Hikâyedeki eyleyenlerin, tablosunu şu şekilde verebiliriz:

Eyleyenler ve Sembolik Değerleri	Salman Bey * kahraman, özne	Gaddar-ı Zengi *karşıt özne, dönüştürücü	Kırk cariye *geleneksel izdişüm
	Turnatel Hanım * değer nesne	Müzevvir Çamkırçölpen *engelleyici	Dilbaz Sultan-Senem Hanım *anne
	Gevher Hanım * değer nesne	Celal Vezir * karşıt özne	At *arkaik unsur
	Derviş * gönderen, Dönüştürücü	Selâtın Cariye *engelleyici, dönüşümsel özne	Çoban *yardımcı özne
	Eyyam Müneccim *yardımcı özne	Esat Bey *rakip-statik	Kahraman Padişah *adil
	Bağban Abuzer *yardımcı özne	Alhan-Müressef Şah *soylu Baba	Talebe Arkadaşlar *gücü pekiştiren

Eyleyenselleşme, anlatıyı ortaya çıkarma sürecidir (Karakul, 2012: 55-74). Anlatıcı anlatıyı bütünsel çerçevede vermek için, eyleyenler eliyle anlamlandırmayı kendi perspektifinden bütünler. Anlatılar, uzam zaman ve kişiler unsurlarıyla devingen yapılardır. Kişilerin birbiriyle etkileşiminden çeşitli dönüşümler meydana gelir. Çekirdek bir olay, birbirine etki eden betisel unsurlar içinde kişilerin anlatı durumundaki değişimine ve dönüşümüne sebep olur. "uzun boylu, geniş çiğinli, burma bıyıklı, ceylan gözlü, karakaşlı bir yiğit" şeklinde tasvir edilen Salman'ın cesareti, "Men kırk askere bedel cenk kurup, kılıç çalaram." gibi söylemlerle tanımlanır. Salman, mitolojik bellekteki kahraman kalıbını var eden birçok özelliğe sahiptir. Soylu ve zengin bir babanın tek oğlu, eğitimli, cesur olan Salman; çağrı niteliğinde olan badeyi içtikten sonra çağrıyı kabul edip sevdiğinin ardından gider. Bu özellikleriyle geleneksel kahraman kalıbının edim izlerini taşır. Salman'ın talebe arkadaşları, onun yanında sönüktürler. Salman'a, "Barekallah Salman Bey! Biz bir hocadan ders aldık, Arap Fars kelimesi okumadık, Türkçe okuduk. Siz bu Arap Farsı nereden öğrendiniz?" sözleri, Şenlik'in ilmi bilgisine göndermede bulunur. Anlatıcı, Turnatel'i "Hilâl kaşlı, sırma saçlı, gül yüzlü, şahmar zülüflü, ince belli, lâle boyunlu nazlı çiçek." şeklinde tasvir ederek onun kahramana denkliğini vurgular. Aynı şekilde, "Ayın on dördü kimi bir kız oturuyor." diye tasvir edilen Gevher, güzelliğiyle dikkat çeker.

Anlatı kişileri; fiziki görünümleri ve sosyo-kültürel durumlarıyla karşımıza çıkarlar (Kalelioğlu, 2020: 102). Salman'ın rüyasına giren yeşil kıyafetli, nur yüzlü dervişin sunduğu bade, eyleyenselleşme hareketini başlatır. "Bunu içen ilm-i hikmetten ders alır, ünlü bir âlim olur. Evvela seni ve meni ve bu mükevvenatı bir lahzada 'Kün' emriyle yoktan var eden Allah'a niyet edeceksen" diyen dervişin badesi, Şenlik'in kendi içtiği badeye, "Kün feyekun" ayeti, onun çocukluktan beri dinlediği dini sohbetlere gönderme niteliğindedir. Eyyam Müneccim ve Gevher'in bahçıvanı Bağban Abuzer, yardımcı öznelerdir "dağların katili" olarak tanımlanan Gaddar-ı Zengi, Gevher'in ölümüne sebep olduğundan karşıt özne konumunda olan bir stereotiptir. Stereotip, bir toplumun biçimlenmiş fikirlerle "öteki"ni tanımlaması, "kendine ait" olanı vurgulayıp aidiyet duygusunu sabit formüllerle pekiştirme hikâyesidir. Barthes; okurun belleğindeki etki ve bu belleği oluşturan iz üzerine kurulmuş olan stereotip olgusunun, eski mitsel öykülerdeki geçmişine değinir (Barthes, 1993: 136). Şenlik'in sevgilileri ayırmak için "Arap" stereotipi seçmesinin temelinde, Türk kültür belleğinde "kara"nın olumsuzlanması yatar. Dede Korkut anlatılarında, Bayındır Han'ın toyunda oğlu-kızı olamayanın kara otağa oturtulması, Eski Türklerde yenilen hükümdara Kara Han denilmesi, mahkum olanlara "kara kemik" denmesi, Göktürklerde devlet teşkilatında soldakilerin kara ve değersiz sayılması gibi "kara"nın uğursuzluğu teşkil etmesinin halk hikâyelerindeki görüngüsü "kara" "Arap" vb. lakaplı tipler üzerinde olmuştur. İhsani'nin Necip ile Telli hikâyesindeki Kara Ağa, Köroğlu'nda Kara Vezir, Şah İsmail'de Arap Üzengi (Köse, 1993: 91), Tahir ile Zühre'de Arap köle (Türkmen, 1983: 218) bunun yansımasıdır. "Müzevirlik ona ecdadından miras kalmıştı" söylemleriyle tanımlanan ve hırsı simgeleyen Müzevir Çamkırçölpen ve kızının ölümüne sebep olan Celal Vezir, karşıt özne durumundadır. Öznenin destekçileri bazen bir engelleyiciye dönüşebilir. Kardeşi Abuzer'in esaretten kurtulması için Salman'ı ele veren Selâtın, kardeşi için karşı özne olmayı seçmiştir. Gevher'in nişanlısı Esat Bey'in "Cemal Vezir'in çirkin, kambur oğlu" diye tasvir edilmesi, Salman'ın olumlu yönlerini vurgulamak için oluşturulmuş paradoksal yapıdır. Salman'ın babası Alhan, Turnatel'in babası Müressef Şah, Gevher'in babası Celal Vezir geleneksel kahraman kalıbına uygun olarak kahramanların soylu aileleridir. Kahramanların anneleri, geleneksel kahraman kalıbındaki kahramanın annesine uygun olarak olaylarda ikinci derecede rol oynar. Altı saatliğine padişahlığı Celal Vezir'e veren ve onun bu yolla Salman'ın üzerinde güç göstermesine sebep olan Kahraman Padişah, önemli bir eyleyendir.

Halk hikâyeleri geçmişten günümüze kalıplaşmış birçok kodu barındırır. Hikâyede geçen "kırk cariye" kırkın kutsal sembolik değerine göndermedir. "Kır at dedik ya, ağzından burnundan köpükler saçana kadar durmazdı. Üç gün üç gece ağzına ne bir damla su ne bir tutam yem almadan, durup dinlenmeden uçup giderdi" diye bahsedilen Salman'ın atı, Türk kültüründe atın kutsal ve arkaik değeriyle paraleldir.

2.1.1.2. Örge

Örge; izleksel olgulara dayanan, eylemlerin eklemleniş dizilimini veren anlambirimciktir. Bertrand, betiyi daha genel ve soyut olan belli bir amaca yönelik anlam yüklendiğinden, izleksel okuma düzeyi olarak adlandırılır (Karakul ,2013: 62).

Anlatılardaki bağıntının ögelerinden birinin uğradığı durumsal değişiklik, anlatıdaki diğer ögelerin etkilenmesine sebep olur (Kalelioğlu, 2020: 100). Salman, sevgilisinin peşinden giderek yeni oluşumlara eklemlenen olaylar dizisini başlatır. "Salman Bey kalsın memleketinde biz gelelim Turnatel Hanım'a" diyen âşık, Turnatel cihetinden hikâyesini başlatır. Hikâyenin örgesi, rüya sonrası yaşananlar ve Gevher'in ölümü sonrası yaşananları kapsayan olaylar zincirinden oluşur. Bu hikâye çeşitli izleklerden oluşur. En baskın izlek de gerçek aşkın her zaman kazanacağıdır. Diğer izlekler, kötülüğün cezasız kalmayacağı, gerçeğin er ya da geç ortaya çıkacağı, insanın yaptığı kötülüğün kendi ayağına dolanacağı sayılabilir.

2.1. 2. Anlatısal- göstergesel yapılar: Çizge ve eyleyenler

Çizge, eyleyenler eliyle ardıllık üzerine kurulu dizilim şemasıdır. Sözleşmeden başlayıp yaptırıma giden ardışıklığa göre okunan bu diziliş, kültürel kullanım tarafından dondurulmuş "anlatı çizgesi" adı altında dört tipik kesitiyle geniş bir çizge sunar (Bertrand, 2000: 25).

Hikâyenin anlatı izlencesi şu şekildedir:

Eyletim (Sözleşme)	Edinç	Edim	Yaptırım
G → Ö (Başlangıç) Derviş (G) → Salman (Ö) Derviş (G) → Turnatel(Ö) **Kipsel Durumlar** yapmasını istemek, yaptırmak, bildirmek	Ö → N (Dönüşüm) Salman (Ö), Turnatel (N_d) **Kipsel Durumlar** yapmak zorunda olmak, yapmak istemek, yapmaya muktedir olmak, yapmayı bilmek	Ö → N (Dönüşüm) Salman (Ö) Gevher (N_d) Turnetel (Ö) Salman (N_d) **Kipsel Durumlar** yapmak	Ö → G (Bitiş) Salman (Ö) ∪ Gevher (N_d) ∩ Turnatel (Ö) Derviş (G) **K. Durumlar** İnandırmak tanınmak
İletişim ekseni	İsteyim Ekseni	*Güç ekseni*	*Tanınmak*

G: Gönderen, Ö: Özne, N: Nesne

Eyletim, Gönderenin Öznede, Nesnelerde var olan değerlere inanmasına ve inanmamasına neden olduğu ilk sözleşme dizisidir (Bertrand, 2000: 25). Gönderici değer nesne için ikna edici tutum sergiler: "Derviş baba men öyle anlıyıram ki kadehdeki nesne her neyse menim için getirmişsin. Bizim İslâm dininde içkinin bir katresi, bizim nesil be neslimize haramdır." diyen Salman'ı derviş, "Çok iyi bil ki bunu içen ilm-i hikmetten ders alır." diyerek ikna eder. Bu sürecin olumlu ya da olumsuz olma durumu, eyleyenlerin edindikleri kipsel yapılara bağlıdır (Günay, 2002: 79).

Edinç aşaması, Öznenin değerlere uygun veya kopuk hareket etmek için gerekli arzu, inanç, görev, bilgi ve beceriyi edindiği aşamadır (Bertrand, 2000: 26). Gönderici tarafından değer nesne (N_d) hakkında bilgilendirilmiş ve ikna edilmiş iki âşık, yola koyulmaya niyet eder. Turnatel, babasının gösterdiği adayları istemeyip annesi ve babasını karşısına alarak Salman için ısrarcı olur. Bu aşamada, Özne nesnesine ulaşmak için eksiklerini giderir. Salman, sevdiğini bulmak için üç-beş yıl para biriktirir.

Edim aşamasında, Öznenin gönderge değerlerine göre eylemi başardığı veya başaramadığı aşamadır (Bertrand, 2000: 26). Öznenin bu aşamadaki başarısının belirleyicisi "yapma" kipliğidir (Kalelioğlu, 2020: 128). Anlatı izlencesinde yer alan eyleyenler, içinde bulundukları ortam ve durumların etkisiyle bir anda birden çok eyleyensel rolde görülebilirler (Kalelioğlu, 2020: 118). Salman cihetinde Turnatel değer nesne (N_d) iken Turnatel cihetinde Salma değer nesne (N_d) konumundadır. Edim aşamasında, öznenin karşısına yardımcı özne ve engelleyiciler çıkar. Öznenin eylemini kolaylaştırıcı (Y_{rd}) ya da zorlaştırıcı ($Ö_2$) eyleyenlerin yer aldığı bu düzlemde Celal Vezir, Selatin Cariye, Çamkırçölpen, Gaddar-ı Zengî engelleyici konumundayken; Müneccimbaşı, Bahçıvan Abuzer, çoban yardımcı ($Ö_2$) konumundadır. Gevher, Salman için değer nesneyken (N_d), Turnatel ve Salman'ın kavuşmalarını geciktirdiği için Turnatel için engelleyici özne ($Ö_2$) konumundadır. Salman, Turnatel sandığı Gevher'e kavuşabilmek için onun babası Celal Vezir'le mücadele eder. Bu aşamada engelleyici konumunda olan öznelerin, çatışmada önemli işlevleri vardır. Celal Vezir, Çamkırçölpen, Gaddar-ı Zengî, Selâtin cariye entrika unsurlarını canlı tutan eyleyenlerdir.

Yaptırım aşaması, Gönderenin gerçekleştirilen eylemlerin edenini tanıdığı, değerlendirdiği, ödüllendirdiği veya cezalandırdığı aşamadır (Bertrand, 2000: 26). Gönderen konumundaki derviş, anlatı sonunda yoktur ama sunduğu badenin isteyim ekseninden güç eksenine geçiren itici güç olması, hikâyedeki kilit konumunu gösterir. Gevher'in ve Salman'ın "ölüm" gerçeğiyle ayrılığı, Turnatel'in ve Salman'ın kavuşması anlamına gelir. Aşkın tanınması ve kabul görmesi Salman'ın âşıklık istidadının gereği irticalen şiir söyleme, başına gelecekleri önceden bilme, muammaları çözme aşamalarından sonra gerçekleşir.

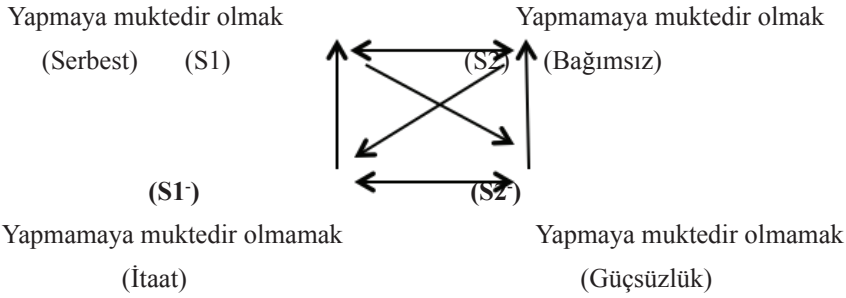
2.1.3. Derin yapılar

Söylemin somut ve kültürel evreninin oluştuğu bu bölümde, anlamın karşıtlık ve çelişkinlik ilişkileri göstergebilimsel dörtgen ile dizgeleştirilir (Kıran ve E. Kıran, 2000: 130). Derin yapılar, anlam katmanlarından oluşur. Bir yandan üreticisinin söyleminden gerçekler yansır bir yandan dinleyicinin muhayyilesinde gerçekler yeniden üretilir öte yandan her yeni anlatıcının düşün yapısından izler taşır.

2.2.3.1. Ulamlar

Anlatılar, değer nesneler uğruna yapılan edimlerle oluşur bu da "ulam" denilen eklemleniş biçimini şekillendirir. Özne için özel olan bu nesneyi Bertrand, "özne için değer" şeklinde kavramsallaştırmıştır (Karakul, 2012: 70). Salman için Turnatel, rüya sonrası anlam kazanır. Gevher'in, bahçe içindeki görüntüsü onu değer nesne haline getirir. Çamkırçölpen için Gevher, alacağı ödül için değer nesnedir. Selâtin'in değer nesnesi, zindana atılan abisidir.

Göstergebilimsel dörtgen üzerinde eyleyenlerin tercihlerini ve tercih sebeplerini görmek mümkündür:

Bu tabloyu şu şekilde okuyabiliriz:

Salman, para biriktirdikten sonra sevdiği için yolculuğa çıkmaya muktedir olmuştur. Turnatel de, Salman için babasını ve annesini karşısına alıp kararlılığıyla yola çıkma icazetini almaya muktedir olmuştur. Selâtin, Salman'ın yerini Celal Bey'e söyleyerek özgür iradesini kötü bir edimin yapılması için kullanmıştır (S1).

Salman'ın, dervişin "senin sevdiğin iki sene iki aylık bir mesafede" demesine rağmen iki gün, bir öğle yol gittikten sonra gördüğü Gevher'i Turnatel sanıp gücü olduğu halde yola devam etmemeyi seçmesi, Celal Vezir'in karşı tutumu, yapmamaya muktedir olarak bağımsızlık güçlerini gösterir (S2).

Turnatel'in babası Müressef Şah ve annesi, Salman'ın babası Alhan, evlat sevgisinin gücü karşısında boyun eğerek yapmamaya muktedir olamamışlardır. ($S1^-$)

Eyyam Müneccim, Bağban Abuzer, Kırk Cariye, kendilerinden üstün olan gücün karşısında boyun eğerek yapmaya muktedir olamamışlardır ($S2^-$).

Şenlik, sevdiğine kavuşamamış, yaptığı iki evlilikte de aradığı mutluluğu bulamamıştır. Onun değer nesnesi kavuşamadığı sevdiğidir. Tasnif ettiği üç hikâyenin de aşk hikâyesi olması, kendi yaşamıyla özdeşleştirdiği anlatıların derininde yatan gizler hakkında ipucu niteliğindedir. Şenlik, bu hikâyede sevdiğine âdeta iki kere kavuşmuştur. Turnatel ve Gevher'in birbirine bu kadar benzemesi aynı aşkı doyumsuzca yaşamak isteğinden olsa gerek. Şenlik, aşkına kavuşamamış ama üç anlatısında da âşıkları kavuşturmuştur. Mutlu sonlar, dinleyicinin isteğiyle paraleldir. Esat Bey'in, nişanlısı Gevher'in kaçmasına rağmen hiçbir şey yapmaması, çirkin ve şaşı olarak tasvir edilmesi Salman'ın fiziksel özelliklerini ve kahramanca tavırlarını vurgularken âdeta Şenlik'in üstün özelliklerine vurgu niteliğindedir. Hem Osman

Ağa'nın karısını kaçıranları öldürüp hapse girmesi hem de Şenlik'in sevdiği kızın başkasıyla evlenmesindeki "ayrılık" gerçeği, Salman karakterinde "kavuşma" temi olarak yansıtılmıştır.

Turnatel ve Salman'ın kavuşması çoban sayesinde olur. Doğu Anadolu'da hayvancılık önemli geçim kaynağıdır. Çobanın yardımcı misyonu aslında hayattaki izdüşümüdür. Turnatel'in çobanı görüp ondan yardım istemesi, toplumsal hafızaya yerleşmiş "yardımcı çoban" kalıbının bir tezahürüdür.

Sonuç

Anlatım, anlatıcının ilhamını hangi ögelerle kurgu dünyasında şekillendirdiğini gösteren önemli ipuçları barındırır. Göstergebilimsel çözümleme, gerçek dünyanın anlatıcının görüngüsünde hangi tercihlerle var olduğunu, anlatıcının söylemini ne şekilde kurgusal kalıplarda biçimlendirdiğini ve yaşamın derin yapılarını anlamayı hedefleyen basamaklar sunar. Bu doğrultuda çalışmamızda, Âşık Şenlik'in gerçek bir olaydan ilham alarak tasnif ettiği "Salman Bey ve Turnatel Hanım" adlı halk hikâyesinin, yüzeysel yapısından yola çıkarak derin yapısına ulaşmaya çalıştık. Söylem yapısından hareketle derin yapı katmanlarını çözümlerken göstergebilimin günümüz temsilcilerinden Paris Göstergebilim Okulu'ndan Denis Bertrand'ın söylem çözümlemesi için önerdiği "beti, örge, çizge, eyleyenler, ulamlar" şeklinde adlandırdığı beş ilkeden oluşan formülü kullanarak metnin yüzeyden derine üretim sürecini çözümlemeyi hedefledik.

Şenlik'in hikâyesinin yüzeysel yapısında kullandığı söylemsel ve göstergesel-anlatısal yapılarda seçtiği uzak mekânlar, seçtiği kişiler, aşk uğruna verilen mücadele, derin yapıda gerçek yaşamda birbirine kavuşamayan "Şenlik ve Huri", "Osman Ağa ve Kamer" olmak üzere ortak noktası ayrılık olan iki farklı gerçeğin kurgusal dışavurumudur.

Derin yapı çözümlemesinde yer alan göstergebilimsel dörtgendeki zıtlıklar ve içermeler temel çelişkileri ve tercihleri belirler. Şenlik'in hikâyesindeki yüzey yapı ögelerinin derin yapı çözümlemesindeki karşılığı "Gerçek aşk sabır ister", "İyiler her zaman kazanır", "Ne ekersen onu biçersin", "Herkes tercihini yaşar" şeklindedir.

Yazınsal göstergebilim, modern hikâye ve romanların üretim sürecini çözümlemeyi hedef almaktadır. Biz bu çalışmamızda, geleneksel bir anlatı metninin modern bir yöntemle çözümlenebileceğini göstermeye çalıştık. Bunu yaparken insanoğlunun var oluşundan bu yana "aşk, kavuşma, ayrılık, özlem, çıkar mücadeleleri, hırslar, kötülük, iyilik, yardımseverlik…" gibi değişmeyen gerçeklerin hem geleneksel anlatı metinlerinde hem de modern metinlerde yer aldığı gerçeğini temel aldık.

Anlatıcı konumunda olan Şenlik, söylemini (hikâyesini) "kendi"ne göre ve bir nevi okuyucu konumundaki dinleyiciye göre kurgulamıştır. Bertrand, Greimas'ın aksine metni çözümlerken yüzeyden derine bir yol izlenmesi gerektiğini öne sürer. Buradan hareketle Şenlik'in söylem dilini oluştururken aldığı eğitim, aile yapısı, dini nosyonları, değer yargıları, çocukluğunda yaşadıkları, çevresi, dinleyici talepleri, yaşadığı coğrafya gibi derin yapıların etkin rol oynadığını söyleyebiliriz.

Kaynakça

Alptekin, A. B. (1997). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Akçağ.

Aslan, E. (1975). *Çıldırlı Âşık Şenlik / Hayatı, şiirleri ve hikâyeleri.* Atatürk Üniversitesi.

Barthes, R. (1993). *Göstergebilimsel serüven* (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.) Yapı ve Kredi.

Bertrand, D.(2000). Précis de sémiotique littéraire.

Boratav, P. N. *(1988). Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği.* Adam.

Günay, Doğan.(2002).*Göstergebilim yazıları*. Multilingual.

Günay, D. (2018). *Bir yazınsal göstergebilim okuması Kuyucaklı Yusuf*. Papatyabilim.

Kalelioğlu, Murat.(2020). *Yazınsal göstergebilim bir kuram bir uygulama anlam üretim süreçleri*. Seçkin.

Karakul, S. A. (2012). Mavi Sakal'ın anlam evreni. *Dilbilim XXVII İstanbul Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Dergisi,* 1 (27), 55-74.

Kaya, D. (2013). Âşık Şenlik'in Salman *Bey ile Turnatel Hanım hikâyesi.* Vilayet.

Kıran, Z. ve Eziler Kıran A. (2000). *Yazınsal okuma süreçleri.* Seçkin.

Kıran, Z. ve Eziler Kıran A. (2010). *Dilbilime giriş (*3. Baskı) Seçkin.

Köse, N. (1993). Türk halk hikâyelerinde ak, kara ve Arap vasıflı tipler. *Eğitim Bilimleri Dergisi*. 2(3), 89- 99.

Saussure, F. (1985). *Genel dilbilim dersleri* (B. Vardar. Çev.) Birey ve Toplum.

Rifat, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. Say.

Türkmen, F. (1983). *Tahir ile Zühre*. Kültür Bakanlığı.

Yücel, T. (1999). *Yapısalcılık* (2. baskı) Yapı Kredi.